

Володимир Козирський¹, Василь Шендеровський²

¹Інститут теоретичної фізики

²Інститут фізики НАН України, Київ

ТЕРМІНОЛОГІЯ ЯК ПІДВАЛИНА МЕНТАЛІТЕТУ: ПРОБЛЕМА АВТЕНТИЧНОСТІ

© Володимир Козирський, Василь Шендеровський, 2002

Окреслено проблему автентичності української термінології, що є визначальним фактором існування окремишньої наукової мови й, загальніше, наріжним каменем національного менталітету.

Authors expose the problem of the authenticity of the Ukrainian terminology to be the determinative factor of the existence of the immanent scientific language and, more generally, the cornerstone of the national mentality.

Володимир Винниченко був писав, що українську історію не можна читати без брому. То є правда. Проте не вся. Слабкодушм не варто знати історії, а здатні сприйняти її неупереджено мають загартуватися, аби стати на прю за Націю, незважаючи на поради лікарів від літератури.

Що мова визначає самоусвідомлення особи й народу, консолідацію Нації і творення Держави, не є нове. Поділ і переділ влади виставляють наперед проблеми, що попри свою важливість є завше проминуці.

Правдива духовість, глибінь самоусвідомлення й сприйняття доквілля не живлять нездатних зрозуміти, що дешевої ковбаси не буде, заки нарід не покине працю на “фараона”, а поратиметься біля своєї господи на добро родині, сусідові, Державі.

Тому проблеми мови загострюються. І це природньо навіть у країнах, де титульний нації не загрожує тиск колоніальних зайд. Ізраїль та Франція. Перший поновив мову, яку забули навіть служителі культу. Хто заперечить консолідацію народу й суспільства? Друга лише вісім років тому на тлі всеосяжного панування державної мови запроваджує закон про відповідальність за вживання елементів недержавної мови.

Україна... Київ... Місто Святослава й Мономаха, Сагайдачного й Мазепи, Сковороди й Шевченка, Петлюри й Тичини, Рильського й Мушкетика... Експертами з’ясовано, що рідше ніж кожен шостий спілкується українською публічно. А мова торгівлі, друкованих і електронних засобів інформації (саме тих, що масові), книг, дитячих садочків, шкіл та вишів, пошти, телеграфу, телефону й транспорту (за виїнятком метрополітену), спортовців і військовиків, парламентау. Позбутися ознак колонії непросто. Але ж треба, й на це немає ради. Уявіть собі англійське військо з італійською мовою або французьке з німецькою. Для такої моделі навіть є певні підстави, адже Британія належала Римові, а назва Франції походить від франків. Якби сталося подібне, не було б Англії і Франції, лише якісь потвори колоніального штибу. Навряд хтось об’єктивно вважає таке за природне. України ж логіка не стосується.

Наслідки звучать. Поет не розріжняє витоків і коренів чи джерел. У грошовому обігу від імперських часів перебуває копійка (є гріш, сотик, шаг). Над областю (є округа) панує губернатор (слово чуже навіть мові, з якої його так наполегливо тягнуть просто тепер). Парлямент ухвалює Закона про енергозбереження (хоч фізика й незалежна від парламентау), коли йдеться про ошадність. Чи гарно чуєте, друзі? Повне застосування української мови.

Роботи по створенню нового покоління підручників. Шарики (тьоті Каті) заходять за ролики (котика Мурчика). Держстрах. Додержання існуючого законодавства. Колективно-дольове господарство. Сервісне обслуговування. За добробут і благополуччя. Язическа релігія. Сильні відкладення ожеледі. Життя прекрасне при любій погоді. Поїзди вже стоять на перонах. Непередбачені місця. Приносити неприємності. Велике спасибі. Дякую Вас. Згідно Указу. Велика й мала батьківщина. Ближнє і дальнє зарубіжжя. Комерційна торгівля. Обмежені ліміти. Проблема збуту й перевезення наркотиків: як ви розв'яжете її на своїй залізниці? Замість який чується лише котрий (а це навіть не синоніми). Такі перла етеру. А на радіо найфаховіші редактори.

Що перетерпіла мова протягом останніх сторіч бездержавного існування, окреслити коротко неможливо. Саме уживання її в будь-якій сфері позародинній наражалося на реальну загрозу життю. Російська й большевицька імперії цілком обґрунтовано вбачали в Українстві природнього ворога, якого можна було лише знищити. Й усю потугу імперську було скеровано на мету, яка одна тільки могла спинити опір нормальної людської природи політиці, скерованій на витвір маси, а не народу, населення, а не людности, і, зрештою, “савецкава чаеака”.

Найвлучніше висловився Юрій Шевельов: “Урядове втручання взагалі, а в даному разі з боку уряду, опанованого росіянами, – у внутрішні закони мови було радянським винаходом і новиною. Ні поляки, ні румуни, ні чехи до того не вдавалися, як не вдавалася царська адміністрація дореволюційної Росії. Вони всі обмежувалися на заходах зовнішнього тиску: забороняли вживання української мови прилюдно, цілковито або частково, накидали державну мову через освітню систему; зваблювали українців своєю культурою й можливістю кар’єри; переселяли їх на неукраїнські території, а українські землі заселяли членами панівної нації тощо. Поруч цих “клясичних” метод радянська система встановлює контроль над структурою української мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й орфографічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російських або й живцем перенесені з російської мови...”

Рідна мова – то найголовніший наріжний камінь існування народу як окремої нації: без окремої мови немає самобутнього народу (Іван Огієнко).

Нагальна потреба укладання й видання якнайріжнотніших довідкових видань з української наукової термінології є незаперечна й очевидна: щодня вона нагадує про себе через наукові та популярні часописи, зі шпальт газет і майже кожним реченням з радіо та телепересилань. Проблема, проте, не розв’язується. Надто неадекватні кроки на шляху до начебто її розв’язання типу перевидання математичного, фізичного та хемічного російсько-українських словників 59-60 рр. (по суті своїй російсько-російських), що об’єктивно завдало великої шкоди, спонукають до активізації чину на захист питомої української наукової термінології.

Ви можете дурити частину народу весь час, ви можете дурити весь нарід деякий час, але не можна дурити весь час увесь нарід (Абрагам Лінкольн).

Сформулюємо кілька визначальних, на нашу думку, вимог, що їх мають задовольняти термінологічні видання довідкового характеру, укладені українською мовою. Такими видаються:

- термінологія має бути переважно українська лексично;
- має бути збережено семантику термінів;
- терміни мають бути узгоджені з вимогами мовного довкілля (можливість утворення термінологічних куців і т.и.).

Сьогодні, хочеться сподіватися, настав час відродити замулене джерело. Процес творення наукової термінології, видання словників з природничих наук, написання підручників, повернення науковим журналам української мови та нарешті видання енциклопедій має становити одну з головних ланок відродження духовости та культури нашого народу. Помітного прогресу досягнуто в світовій науці. Це призвело до появи нових термінів, значно зріс обсяг наукової інформації. Наявні словники не відповідають сучасному стану науки, а словники енциклопедичного характеру видавалися лише російською мовою.

Що ж ми маємо тепер? Закон про мови нехтувано. Брутальне російщення українського мовного довкілля триває. Держава не реагує. Питання стоїть руба: чи матимуть українці змогу послуговуватися власне українською мовою не лише побутово, а й в усіх царинах народнього життя, чи й надалі триватиме колоніальний стан речей. Позбавляючи нарід лексики, правопису, граматики, назовництва, нарід позбавляють національного менталітету, спотворюють його моральні засади.

Керівництво Інституту української (!) мови категорично висловлюється проти понови науково-технічної лексики, що її заборонили були й нищили кагановичі-постишеви та їхні клевети й епігони. П'ята колона зі шкури пнеться, аби лиш не допустити реабілітації репресованих лексики та граматики.

А йдеться ось про що: або нарід поверне собі власні слова та письмо, або й надалі триватиме наше колоніальне упослідження.

Хіба можна визнати за нормальний стан, коли мову (фахову!) підпорядковано “зеленим” російсько-російським словникам та “жовтому” правописові (що зазнає щопівроку чимраз нових та нових змін, до того ж цілковито необґрунтованих)?

За теперішнього статус-кво незалежної держави природньо, здавалося б, відтворити умови безперешкодного мовного розвитку, а надто – термінологічного. Але належного руху серед фахівців-мовників не помітно, а досить слабе пожвавлення поміж науково-технічної інтелігенції щодо конечности поновити деякі лексичні та правописні реалії, що притаманні українській мові, сприймається майже за антинауковий рух та ще й скерований супроти певних осіб. Будь-які спроби публічно порушити ці питання наражаються на агресивну реакцію мовних “монополістів” та їхніх клеветів, що затято захищають “здобутки” імперської політики кагановичів-постишевих.

Відродити замулене джерело фахової лексики, відновити у свідомості вилучене – то є вияв пам'яті людської. Бо забуте – то карби на нашій сумлінні, це ошукані й обкрадені духово люди. Багато в кого з них заснуло вже серце й вони не почувають ані болю, ані бажання, ані туги за правдивим життям. Цілковита духова порожнява, глупа ніч у душах. Але мертвим пам'ять не потрібна, вона потрібна живим, потрібна нації, позаяк нарід без історичної пам'яті сліпий у своєму простуванні до прийдешнього. І Слово рідне, Українське Слово має приводити людність щораз більше до тьми, до притомности духової й національної.

Незалежність і окремішність українства, національної ментальности, самоусвідомлення, самодостатности невіддільні від рідної мови в усім розмаїтті її виявів і складників. І хоча прикрі реалії сьогодення такі, що деякі українці з походження вважають рідною мову Ададунова й Баркова, – асимілянти є явище поширене, – не є за моральне співати хвалу цьому процесові, скерованому на загибель нації. Нищення живого – злочин абсолютний.

Ми також переконані, що не маємо морального права годитися з позицією Інституту української (!) мови, що треба залишитися з доблесними набутками 30–80-х років і забути попередню історію і надто “золоту добу” вільного плідного розвою української термінології.

Мова й термінологія – категорії, що не були й не є академічні. Це кардинальні проблеми життя нації. Створення галузевих енциклопедій, словників, інших видань освітнього, навчального, наукового, довідкового характеру – це та сочка, в якій заломлюються так нормальні, природні промені-погляди, що складають у збіросвітові яскраву й виразну, різнобарвну й вичерпну змістово картину, як і потворні протиприродні, які нівечать не лише слово наше, а й саму душу людини.

Безперечно, Українці матимуть енциклопедії та інші видання саме Українською мовою. Отже, *ceterum censeo, Carthaginem delendam esse*, що в перекладі дуже близьке фіналові Стефаникової “Побожної”: “Семениха втікала на двір, але чоловік імів у сінях і бив. Мусив бити”. Тобто очевидна нагальність потреби терміново й беззастережно повернути правопис 1928 року (який згодом може бути вдосконалено, але за доконечної умови – коли його ґрунтовно й аналітично дослідять свідомі українські лінгвісти). Та якнайскоріше уприсгупнити найширшому загалові української людности неоціненні лексичні надбання національної термінології, підсумовані у виданнях “золотої доби”.

Позаяк уже так склалося, що панівною фаховою мовою в світі є тепер англійська, а на теренах колишнього Союзу – запроваджена імперською владою російська, то дехто з фахівців тримається думки, що взагалі розвиток національних фахових мов є безперспективний. Багато з них, досягши високих звань і посад, забули рідну мову і вважають, що незалежна Україна не мусить мати такі українську наукову термінологію.

“Старшобратні” мовники заперечували окремішність української мови – ба навіть її право на існування. Сучасні “малороси” намагаються зберегти колоніальний статус-кво, плазуючи за інерцією та прикриваючись тезою про те, що не варто міняти усталену п’ятьма репресивними бюлетенями під гаслом “Проти націоналізму!”, якими заборонено було понад 40 тисяч науково-технічних лексем, термінологію.

Тяжко второпати, чого тут більше – безмежного невігластва чи тривіального криміналу. І все це стосовно мови, яка небезпідставно вважається провідними лінгвістами світу праматір’ю європейських мов. Ось що пише англійський (!) професор Ричард М. Вилсон у статті про англійську мову в “Encyclopaedia Britannica”: “Англійська мова належить до Індо-Європейської мовної родини й тому споріднена з багатьма мовами, що ними говорять в Європі та Західній Азії від Ісландії до Індії. Промовою, званою прото-Індоевропейською, розмовляли близько п’яти тисяч років тому кочовики на теренах південно-східніх Європейських рівнин”. Нам видається недоцільним марнувати папір на пояснення того, що це означає. *Sapienti sat*.

З болем констатував колись Євген Онацький, “що за царів були засоби цілковитого заперечення права української мови на існування (Валуєвський циркуляр, Емський указ); за большевиків фізичне переслідування комбінується з підступними заходами розкладу української мови зсередини шляхом систематичного обмосковлення підручників і словників української мови”.

Процес російщення мови науки, техніки, культури, *mass media* все ще триває й сьогодні.

Варто нагадати слова Олександра Потебні: “Всі українські бажання, які оминають мову, збудовані на піску”. А ось думка Юрія Шереха: “...мовне питання неминуче перестеає

бути тільки лінгвістичним, а стає також, і то часто насамперед питанням політичним, соціальним і культурним”. Він же про одне, на думку декого, другорядне явище: “...при великому використанні кальок мова поступово скоряється чужим для неї законам словотворення, пов’язання слів у реченні і може з часом зовсім утратити свою внутрішню своєрідність”.

Доконечна потреба санаційних заходів законодавчого й виконавчого рівнів на захист українського народу та його мови волає чи не кожним рядком друківаним та словом промовленим. Але хто чує те волавання?

Знаменитий аргумент “звиклості” до московізмів та інтернаціоналізмів московського гатунку є пересічний вияв ментальності меншовартісної популяції і не може правити за основу державної національно-мовної політики. Зрештою, мусять же нація та держава шануватися. Перефразуючи Максима Рильського, хто не шанується, той сам не годен пошани.

Практика запозичення термінологічних лексем сама по собі не є страшною, але реальна небезпека полягає в тім, що чужинецькі елементи призводять часто-густо до калічення мовних структур через словосполучення чужинецькі, через керування невластиве і т.и. Тому раціональна мовна політика в галузі термінології мала би полягати в тім, щоби довести до відома всіх мовців максимально можливу кількість прийнятних лексем правильної семантики зі зазначенням походження, виразно виокремити питоменні лексеми.

Термінологія науково-технічна є той характерний та симптоматичний приклад, який свідчить про те, що окремі, досить вузькі, здавалося б, фахові проблеми неможливо розв’язати поза межами загального.

І позаяк загалом ситуація лексична цілковито неосяжна жадною статтею та, окрім того, видається дещо оптимістичнішою за інші аспекти проблеми через можливість ознайомитися зі “звільненими” словниками та розпочати передрук деяких із них, що хоч якоюсь мірою допоможе долати жахливі наслідки вербошиду, потрібно зупинитися на низці менш очевидних чинників, а саме певних структурних та правописних рисах, за браком яких будь-який текст, а науково-технічний передовсім, властиво втрачає право називатися українськомовним.

Серед проблем, що потребують термінового полагодження, варто зазначити доконечність відтворення:

- ✓ первісної семантики слів;
- ✓ правильного вживання категорії роду;
- ✓ питоменної аффіксації;
- ✓ правильного відмінювання іменників, прикметників та займенників;
- ✓ вокативу, дуалю, імперативу першої особи множини, плюсквамперфекту;
- ✓ степенювання прикметників;
- ✓ правильного вживання прийменників;
- ✓ властивої акцентуації;
- ✓ узгодженого написання чужинецьких прізвищ та похідних термінів;
- ✓ уживання великих літер для присвійних прикметників від імен власних та назв народів;
- ✓ належного місця знаку м’якшення;
- ✓ структури фонологічної системи української мови.

Чи не на часі покласти край україножерському свавіллю? Пам’ятаймо: “Державу не твориться в будучині, Державу будується нині!” Будуймо ж достойно рідну Державу!